

Rapport 2007:64

Arkeologisk förundersökning/antikvarisk kontroll

Under långhusgolvet i Kullerstads kyrka

Kullerstad kyrka
Kullerstad socken
Norrköpings kommun
Östergötlands län

Ann-Charlott Feldt

Under långhusgolvet i Kullerstads kyrka

Innehåll

Sammanfattning	2
Inledning	4
Kullerstads kyrkomiljö	4
Syfte och metod	6
Referenser	9
Tekniska uppgifter	10

Ö S T E R G Ö T L A N D S   L Ä N S M U S E U M
A V D E L N I N G E N   F Ö R   A R K E O L O G I

Box 232 • 581 02 Linköping • Tel 013 - 23 03 00 • Fax 013 - 12 90 70
info@ostergotlandslansmuseum.se • www.ostergotlandslansmuseum.se

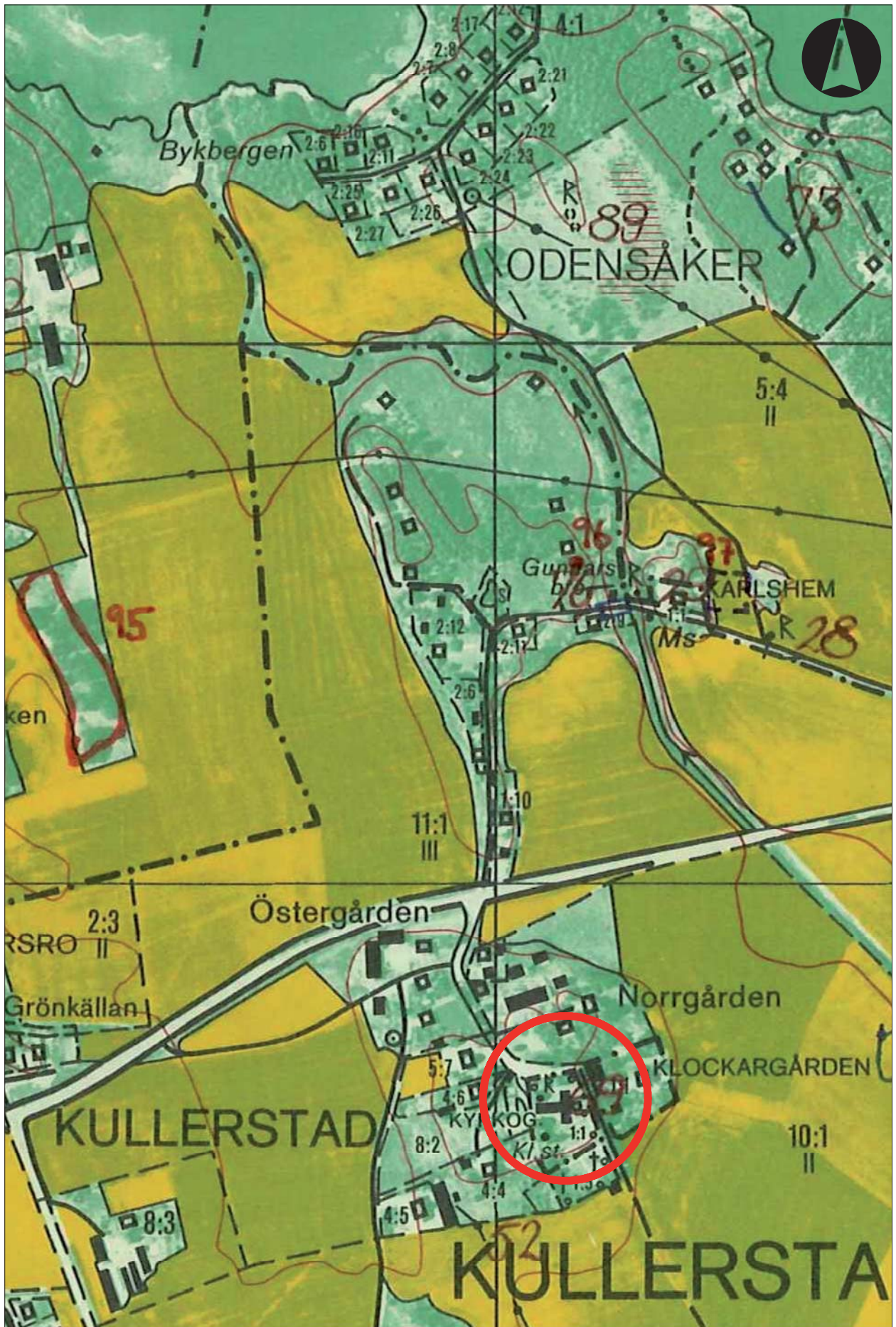
Sammanfattning

I samband med åtgärdande av fuktproblem i golvet i Kullerstads kyrka genomfördes en arkeologisk förundersökning i form av en antikvarisk kontroll. Golvet i långhusets västra del lyftes på båda sidor om mittgången. Jord och grus under golvet grävdes bort till ett djup av 0,3-0,4 m. Undersidan av de fuktskadade golvbjälkarna bilades bort. Spår i nordväggen antyder förekomsten av en äldre igensatt nordportal mitt emot den sedan tidigare kända sydportalen. Murbruksprover togs ut ur de frilagda murverken på långhusets nord- och sydvägg.

Ann-Charlott Feldt

1:e antikvarie

Figur 2. Utdrag ur Ekonomiska kartans blad 086 91 med undersökningsområdet markerat. Skala 1:5 000.

Inledning

Östergötlands länsmuseum utförde tiden 29 maj – 7 juni 2006 en arkeologisk förundersökning i form av en antikvarisk kontroll i samband med åtgärdande av fuktproblem i golvet i Kullerstads kyrka, Kullerstads socken, Norrköpings kommun. Golvet i långhusets västra del lyftes på båda sidor om mittgången. Jord och grus under golvet grävdes bort till ett djup av 0,4 m. Undersidan av de fuktskadade golvbjälkarna bildades bort. Arbetet omfattade en yta på ca 20 m².

Arbetet utfördes efter muntligt beslut från Länsstyrelsen i Östergötlands län (J Eriksson 2007-05-29). Uppdragsgivare var Norrköpings kyrkliga samfundlighet vilka även svarade för de arkeologiska kostnaderna. Ansvarig för fält- och rapportarbetet var undertecknad. Vid fältarbetet deltog även praoelev Laurin Bertling.

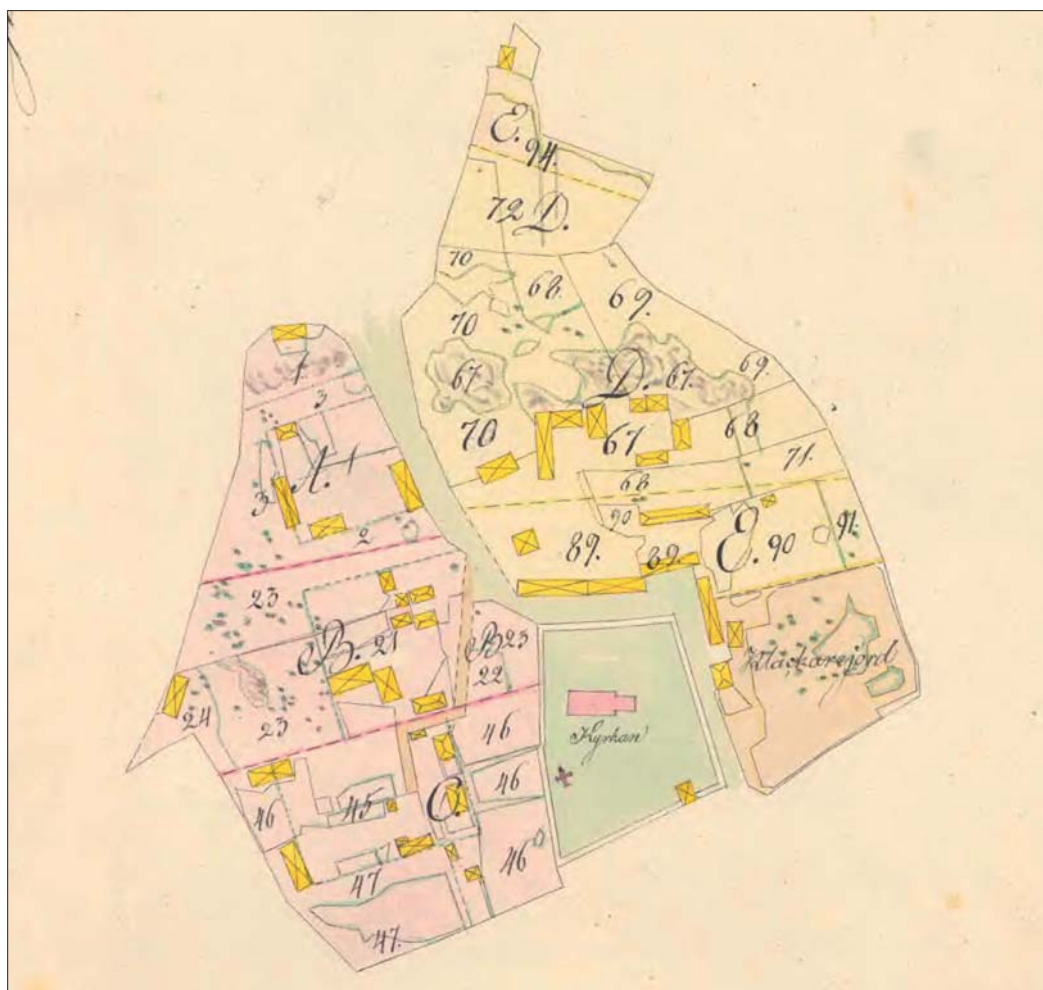
Kullerstads kyrkomiljö

Kullerstad är en medeltida socken och finns omnämnd som in parochia Kullerstadha omkring år 1240 (sofi). Socken är belägen ca 1 mil sydväst om

Norrköping på Glans södra strand och vid Motala ströms utlopp. Landskapet utgörs av omväxlande slättbygd och småkuperad skogsbygd. På 1600-talet anlades Skärblacka bruk vars järnhantering efterträddes av papperstillverkning i slutet av 1800-talet.

Kyrkan är belägen i en välbevarad kyrkby med samlad bybebyggelse ca 2 km öster om Skärblacka. Byn, som är belägen på en höjd, omges av öppna åkrar. Den har en bevarad prägel av administrativt sockencentrum. Kring kyrkan finns skola, lärarbostad, prästgård, klockarbostad och en bit därifrån ett ålderdomshem.

Kyrkogården omges av en gråstensmur, ursprungligen murad med kalkbruk och täckt med spåntak. De vitputsade grindstolparna vid den norra ingången murades 1845. Kyrkogården har utvidgats åt söder. En öppen klockstapel i trä finns söder om kyrkan och sägs vara byggd av Knut i Åby någon gång under åren 1650-1669. Dess klockor är från 1632 respektive 1932. På kyrkogården finns även en likbod. På 1920-talet anlades en ny begravningsplats en knapp kilometer västerut i Skärblackas utkant (Kyrkoinventeringen).

Figur 3. Utsnitt ur storskifteskarta för Kullerstad 1-6 upprättad 1820 av Karl Olof Falk (LMS D54-11:3)

På kyrkans norra sida står en runsten, RAÄ 69, som togs fram ur västra kyrkogårdsmuren 1969. En kvaderristning samt putsfragment indikerar att den en gång kan ha ingått i omfattningen till syd- eller västportalen. Ristningen består av en enkel textslinga och ett kors. Dess text lyder i översättning Håkan reste dessa kummel efter Gunnar sin son. Han blev död i väster (FMIS).

Kyrkan uppfördes kanske redan under 1100-talet, dock senast under första hälften av 1200-talet. Det är en vitputsad gråstenskyrka av romansk typ med rektangulärt långhus samt lägre, smalare kor med raksluten östvägg. Kyrkan saknar torn. Det var ovanligt att de romanska kyrkorna hade raksluten korvägg och Kullerstads är det enda bevarade exemplet på detta i Östergötland (Kyrkoinventeringen).

På korets norra sida finns en sakristia med ursprungligt kryssvalv som sannolikt uppfördes under 1400-talet. På sakristians vind kan man på korfasaden se fragment av vit slätputs vilket visar att kyrkan var vitputsad redan under medeltiden. Kyrkan saknar sockel förutom på vapenhuset, vars sockel är slätputsad. Även fönsteromfattningar och hörn är slätputsade. Högt upp på den södra fasaden finns en liten lucka till långhusvinden, vilket är den enda bevarade ursprungliga fönsteröppningen. År 1697 omnämns ett timrat, rödfärgat vapenhus, men det är okänt när det tillkommit. Detta ersattes först 1844-45 av ett nytt reveterat vapenhus i trä och därefter 1967 av ett vitputsat vapenhus med mönsterlagt spånklätt gavelröste (Kyrkoinventeringen).

På långhusets sydvägg finns spår efter den medeltida sydportalen i form av en stickbågig nisch med sidoposter i kalksten och enkla snedfasade kapitällister. Den sattes igen 1917 och utgör idag en nisch med ett mindre fönster. Spår av övre delen av en valvbåge som påträffades i samband med rivningen av vapenhuset 1967 antyder att det även funnits en portal i västgaveln.

Inne i kyrkan fanns ursprungligen ett högt, plant trätak. Detta ersattes i kor och långhus av låga stjärnvalv som troligen slogs någon gång på 1500-talet. Den medeltida takstolen sparades, vilket begränsat valvens höjd. En bred, spetsbågig triumfbåge slagen i tegel skiljer koret från långhuset. Vid en byggnadsarkeologisk undersökning 1946 kunde man konstatera att den har varit trängre. Vidgandet har skett innan valven slogs och av den spetsbågiga formen att döma bör det ha skett under 1300-talet (a a).

Såväl koret som triumfbågen är dekorerade med kalkmålningar, framtagna vid 1917 års restaurering. Måleriet härrör från olika perioder. Äldst, troligen från 1300-talet, är triumfbågens konsekrationsskors och trappgavelsmotiv. Från 1500-talet finns bl a en framställning av Kristus och de visa och fåvitska jungfrurna på triumfbågens västra sida. Dekorationerna i koret är till största delen nygjorda 1917 (a a).

Till kyrkans äldsta inventarier hör dopfunten i gotländsk kalksten från 1200-talet. Den fick sin nuvarande plats längst fram i långhuset i samband med restaureringen 1946. Det murade stenaltaret kan vara bevarat från medeltiden. Som altarprydnad fanns tidigare ett altarskåp tillverkat på 1500-talet av en inhemsk verkstad. Det flyttades till vapenhuset 1792 och skänktes 1862 till Historiska museet (a a).

På 1650-talet tillkom en bänkinredning. Predikstolen skänktes av lagmannen Sven Ribbing 1657. Ett fönster togs upp 1654 nära sakristian för predikstolens skull. Under 1700-talet förstörades de befintliga fönstren och nya fönsteröppningar tillkom, bl a 1792 då man tog upp ett stort fönster i korets östvägg. Vid 1917 års restaurering sattes sydportalens dörr igen och östgavelns fönster minskades (a a).

Figur 4. Runstenen RAÄ 69, vid Kullerstads kyrka.
Foto Ann-Charlott Feldt, ÖLM.

Figur 5. Kullerstads kyrka sedd från SÖ med den igensatta sydportalen och det tillbyggda vapenhuset. Högt uppe på fasaden ses det enda bevarade medeltida fönstret med en trälucka över. Foto Ann-Charlott Feldt, ÖLM.

Vid restaureringen 1946 ersattes den runda altarringen av den nuvarande för att göra gravhällarna synliga. En byggnadsarkeologisk undersökning gjordes när mittgångens trägolvs brots upp för att ersättas av kalkstensgolv. Vid undersökningen framkom bl a några gravhällar från 1600-talet samt rester av tre barnkistor (a a).

Syfte och metod

Syftet med den arkeologiska förundersökningen, som genomfördes i form av en antikvarisk kontroll, var att se till att fast fornlämning i form av t ex gravar och murverk inte kom till skada genom urgrävningen av golvet. Lämningar som t ex gravhällar, murverk, medeltida gravar etc som framkom skulle dokumenteras avseende karaktär och omfattning samt om möjligt dateras.

Den antikvariska kontrollen genomfördes i samband med urgrävningen av golvet. Omrört skelettmateriale som påträffades återbegravdes på plats. Arbetet dokumenterades med beskrivning och digital fotografering. Murbruksprover samlades in från tillgängliga murverk och proverna har jämförts med läns museets

referenssamling för murbruk. En serie av förekommande murbruk har tillförts referenssamlingen. Murbruksproverna samt ett föremål, ett mynt, förvaras på Östergötlands läns museum under accessionsnummer ÖLM C4359 i avvaktan på slutgiltig fyndfördelning.

Jämförelserna med referenssamlingens bruk har utförts genom okulär bedömning av färskas brottytor. Ingen mikroskopering eller tunnslipsanalys har utförts. Proverna har jämförts med referenssamlingen avseende relationen kalk/ballast, kalkens färgton, ballastens innehåll och kornstorlek samt omfattning och storlek på ingående kalkklumpar, luftbubblor och organiskt material. Dessutom har en bedömning gjorts rörande brukets konsistens (d v s om det är hårt, smuligt eller mjöligt) och homogenitet (d v s om fördelningen av de ingående beståndsdelarna är jämn eller ojämn).

Eftersom det hittills saknats murbruksprover från Kullerstads kyrka i museets referenssamling kan jämförelserna aldrig ge mer än en antydning till datering. Det har dock visat sig att vissa variationer är generella och återfinns i många varierande byggnader från skilda platser och med olika byggherrar (Feldt 2003, Modén 2004, Modén & Feldt 2004)

Resultat och tolkning

Golvet i långhusets västra del lyftes på båda sidor om mittgången. Jord och grus under golvet grävdes bort till ett djup av 0,4 m. På undersidan av de fukt-skadade golvbjälkarna bilades ca 5 cm av bjälkarnas tjocklek bort.

Längst i väster under långhusets golv norr om mittgången påträffades ett närmast blanknött kopparmynt. Detta har kunnat bestämmas till 1 öre kopparmynt präglat under Ulrika Eleonoras regering (1718-1720). Sannolikt är det präglat år 1720.

Spår i nordväggen antyder förekomsten av en äldre igensatt nordportal mitt emot den sedan tidigare kända sydportalen. Spåren utgjordes dels av en inbuktning i grundmuren som gjorde att nordväggen var ca 0,15 m tunnare direkt under det västra fönstret, dels av att murbruket i denna del av väggen (typ D nedan) saknade alla likheter med medeltida kalkbruk. Det saknades dock spår efter någon omfattning och hela den tillgängliga delen av murverket i nordväggen var slarvigt med ojämna lagningar av småsten och murbruksklumpar.

Prover från fem olika typer av murbruk togs tillvara vid den antikvariska kontrollen. Dessa kommer dels från ett kraftigt brukslager som låg under trägolvet på den norra sidan om mittgången, dels ur de frilagda partierna av långhusets murar under nuvarande golvnivå. Dessutom är en bruksvariant hämtat från lösa murbruksklumpar under golvet längst i väster på den norra sidan av långhuset.

De medeltida murbruken från östra delarna av Östergötland har generellt ett lite annat utseende, särskilt avseende kalkpastans färgton, än bruken från t ex Linköpings slott och Vadstenaområdet. Bruken tenderar att ha en allt vitare kalkpasta ju längre österut man kommer inom länet. Detta beror på variationer

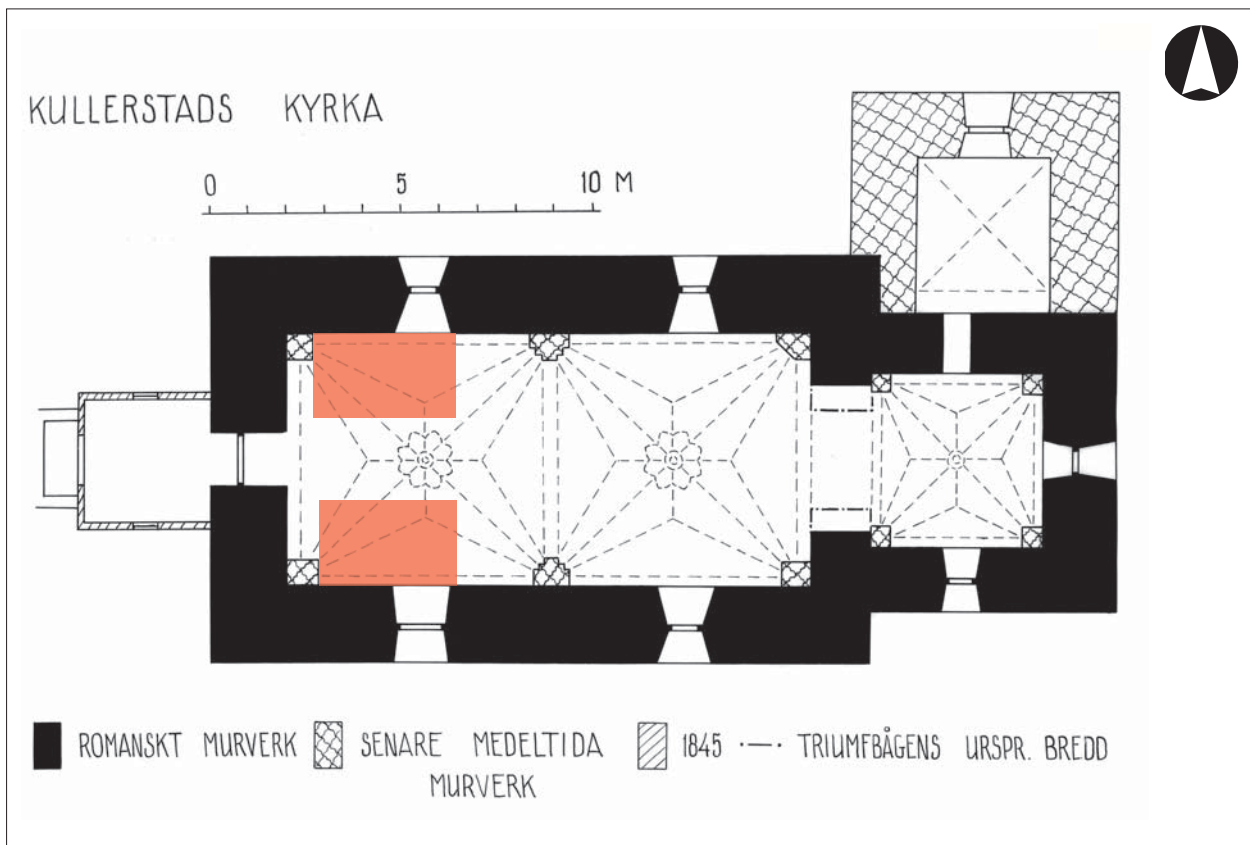
i den kalkstens som använts vid bränning av kalk. Kalkstenen i Borghamnsområdet ger en betydligt gulare pasta medan den från Gistadstrakten ger en närmast vit pasta. Kalkpastan från Vreta Kloster området intar ett färgmässigt mellanläge.

Alla utom två murbruk kunde kopplas samman med murverk. Murbruken har förtecknats i tabellen nedan och ett prov av varje typ har förts till länsmu-seets referenssamling för murbruk.

Längst i väster på den norra sidan av långhuset påträffades lösa klumpar av ett fast ljus kalkbruk (typ A). Murbruket har en finkornig med huvuddelen av kornen ca 1 mm stora. Bruket har vissa likheter med ett av de senmedeltida bruk som sedan tidigare ingår i museets referenssamling från bl a Linköpings slott; typ 50 som kommit till användning runt år 1500 (Modén & Feldt 2004). Det har även vissa likheter med 1400-tals-murbruk från Mogata kyrka (Feldt 2000: typ A). Eftersom att inga referensprover togs på medeltida murverk t ex på kyrkans vind saknas kännedom om hur de medeltida bruken ser ut i den aktuella byggnaden. Det innebär att en tolkning av murbruks-typ A till senmedeltid är osäker.

Den andra murbrukstypen (typ B) utgörs av ett fast gråbeige kalkbruk med en finkornig (< 1 mm) jämn ballast men med enstaka 2-4 m stora skifferkorn. I bruket finns rikligt med små (1-2 mm stora) ljusa kalkklumpar och 2-5 mm stora kolbitar. Murbruket förekommer på både norra och södra sidan. Brukets konsistens påminner om de murbruk från Vasa-tid som brukats på Linköpings slott. Det skiljer sig dock från dessa genom sitt innehåll av kol (Referenssamlingen: Linköpings slott). Flera förändringar av kyrkan sker vid denna tid bl a slås stjärnvalven och kalkmåleriet på triumfbågens västra sida tillkommer (Kyrkoinventeringen).

Prov nr	Typ	Placering	Datering
1	A	N sidan av långhuset, längst i V	Senmedeltid?
2	B	S sidan av långhuset, längst i V, murverk	1500-tal?
3	B	N sidan av långhuset, V delen, V om fönster	1500-tal?
4	C	N sidan av långhuset, längst i V, Golvyta?	1600-tal?
5	D	N sidan av långhuset under den V fönsteromfattningens Ö sida	1700-1800-tal?
6	D	N sidan av långhuset mitt under det V fönstret	1700-1800-tal?
7	D	N sidan av långhuset, längst i V, lösfynd. Lösare än D, Spill?	
8	E	Igensatt sydportal i långhuset	1917

Figur 6. Plan över kyrkan som utvisar den aktuella schaktningen (rött).

På långhusets norra sida påträffades ett kraftigt murbrukslager under golvet. Detta var 0,4-0,7 m tjockt och upptog en synlig yta på drygt 1 m². Lagret fortsatte in under golvet åt öster. Det kan eventuellt vara rester efter ett murbruksgolv. Murbruket (benämnt typ C) var ett hårt, ljus beige kalkbruk med små vita kalkprickar (ca 1-2 mm stora och en finkornig (ca 1 mm) ballast. I murbruket finns små (1-2 mm stora) kolbitar. Bruket hade vissa likheter med 1600-talsbruk från ett gravkor vid Rystads kyrka och de Vasatida bruken från Linköpings slott (Referenssamlingen: Rystad typ D och Linköpings slott t ex typ 51D från Johan III:s utbyggnad av slottet, Feldt 2001, Modén & Feldt 2004).

Murbruk typ D, som förekom i norra väggen under fönstret och kan eventuellt höra till en igensatt nordportal, utgörs av ett hårt och något smuligt beige kalkbruk innehållande rikligt med små (huvuddelen ca 1-2 mm men enstaka upp till 4 mm stora) ljusa kalkklumpar. Ballasten är jämn och finkornig (<1 mm). I bruket finns stora (3-8 mm) kolbitar. Det har, med undantag för inslaget av kol, vissa likheter med de tidiga 1800-talsbruken från Linköpings slott (Re-

ferenssamlingen: t ex Linköpings slott typ 34). Även 1700-talsbruk från S:t Lars kyrka i Linköping har vissa likheter även om de har en gulare färgton (Feldt & Modén arbetsmaterial). Möjligen kan murverket kopplas till de ändringar vilka bl a omfattade förstoring av fönster som genomfördes under 1700-talet. Även 1654 utfördes fönsterarbeten på norra långhusväggen (Kyrkoinventeringen).

Den sista murbrukstypen (typ E) som förekom i schakten påträffades i den södra väggen och hör till igensättningen av sydportalen, vilket skedde 1917 (a a). Bruket är ett fast och mycket finkornigt gråbeige kalkbruk med ljusa 1-5 mm stora kalkklumpar. Ballasten utgörs till största delen av korn under

Något som är speciellt med murbruket från Kullerstad är förekomsten av kol i samtliga murbruksprover med undantag för typ A. Vid en översiktlig genomgång av referenssamlingen är det vanligen de äldsta medeltida bruken som kan innehålla någon enstaka kolbit. Hur inslaget av kol ska tolkas är oklart. Möjligen kan det ha med den, sannolikt lokala, tåkten för ballastmaterialet.

Referenser

Diplomatarium Suecanum. 2001. (DS) De svenska medeltidsbrevens i svenskt Diplomatariums huvudkartotek. CD version 2 Riksarkivet.

Feldt A-C. 2000. *Mogata kyrktorn*. Byggnadsarkeologisk undersökning. Mogata kyrka, Mogata socken, Söderköpings kommun. Rapport 20:2000. Östergötlands länsmuseum.

Feldt A-C. 2001. *Murfynd vid kyrkväggen*. Antikvarisk kontroll. Rystads kyrka, Rystads socken, Linköpings kommun. Rapport 43:2001. Östergötlands länsmuseum.

Feldt A-C. 2003. *Dolda murar på klosterhotellet*. Byggnadsarkeologisk undersökning. Vadstena klosterhotell, Kv Öratagården 1, Vadstena stad och kommun. Rapport 108:2003. Östergötlands länsmuseum.

Feldt A-C & Modén E. Arbetsmaterial. Forskningsundersökning av murverken i S:t Lars kyrktorn våren 2007. Materialet förvaras på Östergötlands länsmuseum.

Modén E. 2004. *Vadstena slott 1997-1999*. Byggnadsarkeologisk undersökning. Rapport 2004:42. Östergötlands länsmuseum

Modén E. & Feldt A-C. 2004. *Linköpings slotts nya byggnadshistoria*. Byggnadsarkeologisk undersökning, Linköpings slott, Rapport 2004:35, Östergötlands länsmuseum

www.fmis.raa.se/fmis/ (2007-07-10)

www.sofi.se/ortnamnsregistret (2007-07-09)

LMS D54-11:3. Storskifteskarta för Kullerstad 1-6 upprättad 1820 av Karl Olof Falk.

Tekniska uppgifter

Fastigheter	Kullerstads kyrka
Socken	Kullerstad
Kommun	Norrköping
Län och landskap	Östergötland
Fornlämningsnr	-
Ekonomiskt kartans blad	086 91 (8G 9b KULLERSTAD)
Koordinater	X6495300 Y1508050
Koordinatsystem	RT90 2,5 gon V
Typ av undersökning	Arkeologisk förundersökning / antikvarisk kontroll
Länsstyrelsens beslut	Muntligt
Länsstyrelsens handläggare	Jan Eriksson
Länsstyrelsens dnr	Saknas
Länsmuseets dnr	430/07
Länsmuseets kontonummer	530665
Uppdragsgivare	Norrköpings kyrkliga samfällighet
Kostnadsansvarig	Norrköpings kyrkliga samfällighet
Projektledare	Ann-Charlott Feldt
Personal	Laurin Bertling
Fältarbetstid	2006-05-29 och 2006-06-07
Undersökt yta	ca 20 m ²
Fynd	ÖLM C4359
Foto filmnr	Endast digitala bilder
Analyser	Nej
Grafik	Johan Levin
Renritning	-
Grafisk form	Johan Levin
Dokumentationsmaterialet förvaras på Östergötlands länsmuseum.	
Ur allmänt kartmaterial	© Lantmäteriverket dnr 507-99-499
ISSN 1403-9273	Rapport 2007:64 © Östergötlands länsmuseum

I samband med åtgärdande av fuktproblem i golvet i Kullerstads kyrka genomfördes en arkeologisk förundersökning i form av en antikvarisk kontroll. Golvet i långhusets västra del lyftes på båda sidor om mittgången. Jord och grus under golvet grävdes bort till ett djup av 0,4 m. Spår i nordväggen antyder förekomsten av en äldre igensatt nordportal mitt emot den sedan tidigare kända sydportalen.